

Foucaultova intelektuální vize se stává zjevným proroctvím

Vydáno 21.7.2020

Je fascinující sledovat, jak se myšlenky výjimečných intelektuálů naplní reálným obsahem s odstupem někdy století, někdy desetiletí. Když jsem kdysi četla knihy Ericha Fromma, v nichž rozebírá rizika konzumerismu pro přírodu i vztahy, zůstalo mi záhadou, jak mohl předvídat skutečně devastující rozsah spotřební civilizace, který nastal na konci 20. století a dále zesiloval ve století současném, ale rozhodně nebyl pozorovatelný v období těsně poválečném, kdy svá díla publikoval.

Podobné heuréka zažívám nyní s myšlenkovým odkazem Michela Foucaulta (1926–1984), francouzského filosofa a sociologa, jehož analýzy a predikce toho, co se dnes děje v medicíně, zdravotnictví a společnosti, byly dlouho předmětem ryze intelektuálních debat. Nyní se ale stávají průzračným popisem skutečnosti, kterou zažíváme v souvislosti s koronavirovou krizí.

Co Foucault dávno před nouzovými stavy, vyvolanými nutností zastavit šíření pandemie, poznal? Že se lidské tělo, jeho funkcionalita a zdraví stávají významným tématem, jež má politické aspekty. Mnozí mohou konstatovat, že se v novověku stalo lidské tělo objektem studia, ale jen Foucault si všiml, že prostřednictvím jeho poznání se tělo a potažmo člověk stává objektem moci a politického rozhodování. Důkladné a systematické poznání lidského těla, jak ho představila moderní věda, je spojené s medicínským pokrokem, tudíž je chápeme veskrze jako pozitivní, prospěšné. Chceme přece déle žít, bez bolesti a omezení. Chceme napravit pochybení přírody a přirozenosti. Jenže Foucault vydedukoval, že tento zájem o tělo je spojen s potenciální kontrolou lidského myšlení a jednání, a to je ta základní cena, kterou platíme. Tím, že se na tělo a zdraví soustředíme, vzniká zdravotní diskurz, který nás ovládá. Moc moderní medicíny je totiž skrytá, nejeví se jako moc. Naopak se představuje jako síla, sloužící životu, prospívající životu, proto ji přijímáme, proto je legitimní. Je to síla rozumu a racionality, ale má tendenci expandovat, šířit se do celého prostoru lidské existence, jak sděluje ve Vůli k vědě. Nebyl jediným, kdo si všiml, že se lékařská péče stává novodobým nástrojem velice účinné sociální kontroly, v mnohém nahrazující i kontrolu tradičními institucemi, jako bylo náboženství. Ale dokázal moc moderní medicíny a její legitimitu nejlépe vysvětlit. Lidé ji schvalují, dokonce žádají, neboť tato moc chrání život. Podobně, jak zjistily aktuální výzkumy u nás, se mnozí nechtějí vzdát roušky ani po odvolání povinnosti ji nosit, neboť skýtá pocit ochrany, bezpečí. Je jejím symbolem. Zdraví je cenné a vše, co ho chrání, má automaticky aureolu prospěšnosti a dává legitimitu přijímat rozhodnutí.

Pozitivní obraz důkladně budovaný kolem moderní medicíny a veřejného zdravotnictví více než 100 let, není lživý, je jen neúplný. Je úlohou intelektuálů vidět to, co druzí nevidí. V tomto případě nahlédnout důsledky a další okolnosti, jež nejsou běžně zjevné. Mezi ně patří mentální a kulturní postoj moderního člověka, který v podstatě deleguje starost o zdraví odborníkům a k těm se upíná s důvěrou, že oni znají. Tím se ale stává nekompetentním. Toto delegování odpovědnosti je kulturně a civilizačně na místě, je výsledkem vývoje lidstva, pokroku a je v zájmu uchování života. Nekritizujeme to. Jsme tomu víceméně rádi. Jenže, zdravotní péče a vládnoucí diskurs o zdraví se stávají formou neviditelného, ale všudypřítomného a permanentního dohledu a ve svém prodloužení součástí biopolitiky, politiky s rétorikou zdraví, sloužící společnosti. Medicínský dohled má dokonce podobu křesťansky řečeno

pastorační péče, symbolicky vyjadřující propojení odevzdání se, péče, ochrany a vedení. Ve výsledku činí nejprve lidské tělo poslušným a posléze člověka disciplinovaným. Takto jsme debatovali o Foucaultově odkazu v kuloárových diskuzích i na konferencích, nic netušíce o koronavirové krizi.

Jak s ní Foucault souvisí? Zrekapitulujme hlavní fakta: Nelze popřít, že velká část světa byla na jaře tohoto roku uvedena do maximální pohotovosti, když se potvrdilo rychlé šíření nákazy novým a neznámým virovým onemocněním. Ze dne na den se zastavilo soukolí ekonomik i sociálního života. Objevil a šířil se strach. Virus je neviditelný nepřítel, cesty jeho přenosu byly sice základně popsány, ale současně přetrvávalo a přetrvává mnoho nejasností, v mnohém bylo naznačováno, že naše poznatky nejsou úplné a že virus se může chovat nepředvídatelně, co se týče jeho vzniku, šíření, i co se týče reakce organismu, otázek vyléčení, imunity či rizika nové nákazy. Tyto informace byly pro společnost ohromně znepokojující, vlády musely okamžitě jednat tvář v tvář populačnímu riziku. I nyní, kdy již odezněla hlavní vlna, se stále objevují znepokojující mediální titulky. Opatření představovala bezprecedentně radikální omezení občanských svobod: zákaz volného pohybu, povinné nošení roušky, karanténa. Proběhlo povinné testování mnoha pracovníků služeb, mnohé služby přestaly fungovat. Ze dne na den se zastavily některé provozy a zavřely školy i kulturní instituce, vše ve jménu ochrany před nakažlivým onemocněním, jež má něco společného s chřipkou. Obrazy zdravotníků oblečených do vrstev ochranného oblečení a používajících několikanásobné ochranné pomůcky připomínaly scény z postapokalyptického filmu. Instrukce k dezinfekci všeho a všech byly jako z hodin branné výchovy. Údaje o statistice nakažených a zemřelých byly psychologicky stresující. Převládá diskurz strachu s obrázky rakví hromadně odvážených vojenskými nákladáky z italských, později jihoamerických nemocnic a postav pohybujících se v igelitových pytlích. Další vyšší rovinu představuje zapojení moderních technologií do umného dohledu, jako např. sledování osob prostřednictvím sledování pohybu plateb na jejich elektronických kartách nebo prostřednictvím chytré karantény, zatím ještě se souhlasem dotyčného. Vážně míněné byly návrhy na průkazy bezinfekčnosti např. v podobě viditelných náramků, jak prezentoval britský ministr zdravotnictví. Opět v zájmu ochrany veřejného zdraví. Proti němu se dá jen těžko něco namítat. Zdraví a jeho ochranu přece chceme všichni.

Opatření, jež politici navrhovali a mnohá zaváděli, byla nesmírně omezující a budou mít dalekosáhlé ekonomické a následně sociální důsledky. Ale byla občany přijata, ve jménu zdraví. Částečně jako snadno vymahatelná nařízená povinnost, částečně k tomu sloužila i umně pěstovaná rétorika vzájemné pomoci a společného údělu, jež přinesla do spíše individualizované a značně liberální české společnosti témata vzájemnosti. Koronavirová krize jakoby mávnutím proutku dokázala ze dne na den vyřešit (byť dočasně) problém overturismu v Praze a omezení letecké dopravy bude mít jistě značný (byť také asi dočasný) pozitivní efekt na ozdravení ovzduší. Takto náhle a nebývale se proměnil náš dosud liberální svět, k jehož omezení nenašli politici jinou argumentaci, než právě zdravotní.

Foucault by musel cítit ohromné zadostiučinění, kdyby viděl, jak vizionářské myšlenky dokázal formulovat několik dekád před tím, než se daly pozorovat v reálném světě. Vše výše popsané proběhlo s naším souhlasem. Jde tedy o onu směnu bezpečí a autonomie. Jenže bezpečí a svoboda jsou dvě rovnocenné potřeby a vždy, když jsou v nerovnováze, nastává společenský problém. Je-li mnoho autonomie, ohrožujeme přežití planety svým egocentriem (např. konzumerismem), dojde-li ale k nekontrolovanému a nerefektovanému šíření dohledu zejména prostřednictvím moderních technologií, z něhož se nemůžeme vymanit, vzniká riziko totality. Je dobré si připomínat Foucaultovy myšlenky, jež dokážou osvětlit rafinovanost zdravotního diskurzu i skrytost moci medicínského vědění. Ve spojení s informačními technologiemi vzniká kumulovaný potenciál kontroly, a to stojí za přemýšlení. Foucault nemohl předvídat dynamický rozvoj digitálních technologií, ale jejich zapojení do neviditelného dohledu je plně v řádu jeho původních intencí.

No a co s tím vším tady a teď? K čemu nám jsou myšlenky dávno zemřelých filosofů? Především k uchování bdělosti a opatrnosti, aby se nám samou starostí nepodařilo zdraví zcela eradikovat, epidemiologicky řečeno. Zdraví je ze všeho nejvíce harmonie, autonomie a odolnost.

Předvídaté myšlení je známkou intelektuála. Foucault dostal touto koronavirovou krizí ve škole života jedničku podtrženou za to, jak přesně a předvídatě analyzoval vztahy mezi poznáním a ovládním, medicínou a politikou. Dějiny vědy již znají Foucaultovo kyvadlo, ale s jistou paralelou a nadsázkou bychom mohli do muzea myšlení vložit i fiktivní Foucaultovu věšteckou kouli jako další historický artefakt geniality, byť mezi oběma Foucaulty je pouze shoda jmen.